

Els pagesos de l'arròs del marge dret del Riu Ter: pinzellades d'un patrimoni històric

Edurne Bagué

Llicenciada en Antropologia Social i Cultural i màster en Antropologia i Etnografia per la UB. La seva línia de treball se centra en l'anàlisi

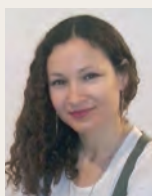
de les formes de gestió de l'aigua, des dels mecanismes organitzatius locals fins als processos de municipalització de l'aigua i les formes d'exercici democràtic. Col·labora amb la plataforma Aigua és Vida i amb la Xarxa per una Nova Cultura de l'Aigua.

Laia Cardona

Llicenciada en Antropologia Social i Cultural i màster en Antropologia Visual per la UB. És coautora de

'Estudi del patrimoni etnològic dels pagesos de l'arròs del marge dret del Baix Ter' i realitzadora del documental *A prop de l'arròs*. També ha participat en *'l'Inventari de la Dieta Mediterrània'* com a coordinadora regional de Catalunya.

Diana Julià

Llicenciada en Antropologia Social i Cultural i màster en Antropologia i Etnografia per la UB, es dedica professionalment al disseny

i gestió de projectes sobre patrimoni immaterial, salut i cultura alimentària. És impulsora i coautora de *'Estudi del patrimoni etnològic dels pagesos de l'arròs del marge dret del Baix Ter'*, i va participar en l'elaboració del documental *A prop de l'arròs*.

Arrossaires: història d'un ofici

L'etimologia que dona nom al municipi de Pals –vila situada al marge dret de la desembocadura del Riu Ter al Baix Empordà– ve del llatí *palus*, que significa 'terreny pantanós': és a dir, un entorn natural i tendent a la inundació (Algarra, Baró, Julià, Massó, 1998). No és casualitat, doncs, que les condicions geogràfiques d'aquest indret hagin propiciat des de molt antic el medi més adequat per al cultiu de l'arròs, espècie molt adaptada als terrenys humits.

En aquest marc, els avantatges naturals que ofereixen les terres d'aquest indret han estat seleccionats i aprofitats pels pagesos del Baix Ter fins al punt que l'arròs ha arribat a ser una font de subsistència bàsica per a la població de la zona durant molts anys.

El present article exposa alguns dels aspectes que van ser recollits a *'Estudi del patrimoni etnològic dels pagesos de l'arròs del marge dret del Baix Ter'*, recerca realitzada durant el decurs del 2012 i finançada per una beca de l'IPEC del mateix any. Partint de la premissa que els arrossaires del marge dret del Baix Ter són constructors i hereus d'una cultura amb signes identitaris propis, l'article pretén aportar una mirada complexa sobre la seva història i quotidianitat, posant de manifest el camp social construït al voltant del món de l'arròs i emfatitzant aquells aspectes de l'actualitat traslladats mitjançant el testimoni de les seves veus. El treball ha donat també com a resultat un documental, que es pot veure en aquest enllaç: <https://vimeo.com/147088794>

Es té constància plena del conreu d'aquesta gramínia al litoral dret del riu Ter a partir del 1452, any en què s'establí un molí d'arròs a Pals, allà on avui encara s'ubica l'actual Molí de Pals. Durant els segles XVI i XVII, el cultiu de l'arròs va anar *in crescendo* –sempre acompanyat de problemàtiques socials associades a la creença generalitzada que la insalubritat dels camps humits provocava el paludisme– fins al segle XVIII, període en què va arribar al seu moment més àlgid. Aquest fet va contribuir a un notable augment demogràfic a la zona, que abraçava unes 6.050 ha que es repartien entre diferents pobles de la plana del Baix Ter (Nogué, 2003). Amb tot, les onades de mortaldat van generar tal conflictivitat que el 1838 el cultiu de l'arròs va ser prohibit a l'Empordà per reial ordre, amb la qual cosa les terres van quedar ermes fins a principis del segle XX, quan Pere Coll i Rigau¹ introduí de nou el conreu de l'arròs, després

This article presents some of the aspects that were collected in the *Study of the Ethnological Heritage of the Rice Farmers on the Right Bank of the Lower River Ter* conducted in 2012, financed by a grant from the IPEC of the same year. On the premise that the rice farmers of the right bank of the Lower River Ter are builders and heirs of a culture with its own identity signs, this paper aims to provide a complex perspective on their history and everyday lives, highlighting the social aspects built around the world of rice and emphasizing current issues compiled through their voices. The work has given also as a result a documentary, which can be seen in this link: <https://vimeo.com/147088794>

Paraules clau: arrossaire, Baix Ter, colles, festivitats, patrimoni

Keywords: rice farmer, Baix Ter, festivity, heritage

■ Basses d'en Coll, paisatge dels arrossars del marge dret del riu Ter.

JUNY DE 2012. LAIA CARDONA

de l'episodi de l'anomenada guerra de l'Arròs (Bosch, 2013).

Tot i que des d'aleshores el cultiu de l'arròs a l'Empordà ja no s'ha aturat, el segle xx ha estat un segle de convulsions importants, com ara la davallada que es va viure durant la Guerra Civil Espanyola, la revitalització que es va produir durant la postguerra amb l'estraperlo, la mecanització del camp a partir dels anys cinquanta i la diversificació del sector econòmic junt amb l'arribada del turisme que va tenir lloc als anys seixanta. Va ser amb la incorporació d'Espanya a la Unió Europea (1984) que es va expandir el cultiu d'arròs, fins a l'actualitat, en què se situa al voltant d'unes 648 ha a la zona del marge dret del riu Ter i, amb més concreció, a la zona de Pals.²

Els arrossaires de Pals apelen als vincles familiars com l'origen de coneixement i aprenentatge de la seva feina de pagesos, fet que influeix en l'accentuació d'una forta percepció d'identitat fonamentada en la relació històrica amb l'arròs i amb el territori d'aiguamolls de

Pals. La majoria s'iniciaren des de molt joves a partir de l'experiència sobre el terreny basada en el lligam directe de la família com a propietària. En alguns casos, però, l'ofici d'arrossaire vingué determinat per un vincle contractual com el de la masoveria, que antigament estructurava les relacions de treball al camp entre els senyors, propietaris de terres, i els pagesos, que les treballaven.

Actualment, molts arrossaires compaginen la pagesia amb altres tasques,

mentre que aquells que posseeixen més terreny també complementen l'arròs amb altres conreus de secà.

Tinença de la terra

Després del repartiment de feixes que tingué lloc al segle xvii com a conseqüència de la dessecació de l'estany de Pals,³ en ple segle xxi el conreu de l'arròs al marge dret del Baix Ter es troba concentrat a mans d'un col·lectiu arrossaire que es podria definir, en termes genèrics, com a petit propietari, alhora que arrendatari mitjà. Tanmateix, també hi ha propietaris que es dediquen a la producció a escala industrial o que tenen el seu propi molí, com és el cas del Molí de Pals i del Molí de l'Estany de Pals,⁴ propietats manufactureres en mans de particulars. Amb tot, hi ha bastants propietaris que no treballen les seves terres, sinó que les tenen arrendades.

Es calcula que hi ha aproximadament una vintena de pagesos que cultiven les 759,68 ha que sumen els camps d'arròs del marge dret i esquerre del Baix Ter fins a Bellcaire, 648,77 ha de les quals estan ubicades al marge dret del riu.⁵

La mecanització: un abans i un després

La mecanització marcà un abans i un després en la cultura arrossera. El 1952 la família Parera comprà als EUA la primera màquina de segar que separava

■ Màquina recol·lectora d'arròs. OCTUBRE DE 2012. LAIA CARDONA

el gra de la palla i suposà una revolució per als pagesos de la zona.

Les causes referents a la davallada de l'arròs, la mecanització i l'expansió turística dels anys seixanta no són clares. Si bé entre els pagesos impera la tesi que l'entrada de la mecanització fou la causa de la reducció de la mà d'obra, n'hi ha que argumenten que la plena modernització del camp fou, en part, conseqüència del boom turístic dels anys seixanta. Com que es tractava d'un focus clau per al turisme, la zona de Pals experimentà una gran transformació que afectà de ple l'agricultura tradicional. Així doncs, molts pagesos foren seduïts per sectors que garantien millors condicions i menys hores de treball, com ara la construcció o el sector serveis.

L'aigua: un element clau del paisatge social i agrícola

Als espais de maresmes i estanys del Baix Ter (Montaner, 2010), l'aigua ha estat domesticada i aprofitada en una forta relació antròpica amb l'ecosistema de la zona per tal de guanyar espais per al conreu de l'arròs, entre d'altres. Així, les infraestructures—canalitzacions, rescloses, molins i drenat dels estanys—representen històricament una mostra de l'organització del sòl i els seus usos (Ribas, Roset, 2010).

Aquesta relació ecosistèmica ha fet que des de l'edat mitjana existeixin diverses formes d'organització al voltant

de la gestió de l'aigua i les seves infraestructures, tot i que no va ser fins al 1908 —després de la guerra de l'Arròs (Bosch, 2013)— que es va constituir el que avui es coneix com la Comunitat de Regants del Rec del Molí de Pals,⁶ de manera que va passar a ser una de les més antigues de la zona. Actualment, encara és la Comunitat de Regants del Rec del Molí de Pals l'encarregada de la gestió del rec.

Amb tot, cada cop més, els arrossaires posen de manifest la seva pèrdua de control sobre l'aigua que prové del riu Ter, com a conseqüència de la normativa vigent,⁷ que estipula que l'ACA⁸ és l'autoritat que decideix la quantitat d'aigua que cal destinar a cada activitat humana. Una pèrdua de control que començà el 1959 amb la creació d'un sol sistema de gestió de les conques internes amb la construcció dels pantans de Sau, Susqueda i Pasteral, i que va comportar el transvasament de l'aigua del Ter al riu Llobregat.

És per això que els pagesos de la zona parlen del «riu presoner» (Julià, Cardona, Bagué, 2012:39), ja que coincideixen a definir una situació permanent d'escassetat de l'aigua.

Els reptes de la modernitat

Arran de les transformacions socioeconòmiques i polítiques dels darrers 30 anys i a partir de l'entrada d'Espanya a la Unió Europea (1984), la comunitat de pagesos de l'arròs del marge dret del

riu Ter ha estat protagonista de tot un seguit de canvis.

Aquesta comunitat ha hagut d'incorporar els ajuts de les polítiques agràries europees a canvi d'un increment notable dels preus de l'arròs i la millora de les tècniques de conreu, i ha emprès el camí cap a una nova forma de comercialització d'un producte que cada cop busca i obté més reconeixements de qualitat: l'arròs de Pals.

De la mateixa manera, des del 2010 ha hagut d'encaixar les imposicions de les polítiques proteccionistes sobrevingudes amb la implantació del Parc Natural del Montgrí, Illes Medes i Baix Ter, un espai protegit de més de 8.192 ha que regeix la gestió dels camps d'arròs que s'hi circumscriuen sota un marcat tractament mediambiental, no exempt de dificultats de convivència amb els arrossaires de la zona.

Festivitats entorn de l'arròs, qüestió d'identitat

Actualment a Pals s'organitzen al llarg de l'any tres jornades de celebració que giren a l'entorn de l'arròs i que representen tres moments importants del procés agrícola d'aquest cultiu. Al juny té lloc la Plantada tradicional, a primers d'octubre la Sega tradicional i entre març i abril les Jornades gastronòmiques de la cuina de l'arròs a Pals, on allò que s'ha produït al camp arriba a la taula, de manera que es tanca el cicle de l'arròs. L'objectiu d'aquestes

■ Canal de distribució de l'aigua per regar els camps.

JUNY DE 2012. LAIA CARDONA

■ Paisatge del Parc Natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter a la zona del marge dret del riu Ter. JUNY DE 2012. LAIA CARDONA

festivitats és donar a conèixer l'activitat arrossera del Baix Empordà i recuperar una tradició que, com a activitat socioeconòmica tradicional, encara té una rellevància important en la vida social del poble, malgrat el canvi de tendències històriques i tecnològiques.

Les festes de l'arròs constitueixen la patrimonialització d'una forma de vida, la reafirmació de la identitat d'un poble que ha lluitat per l'autosuficiència i l'autarquia, el que Josep Pla denominà «l'esperit de Pals».⁹ ■

■ Arrossaires reproduint la collita manual de l'arròs a la Festa de la Sega Tradicional.

OCTUBRE DE 2012. LAIA CARDONA

BIBLIOGRAFIA

- **Algarra, R.; Baró, J.; Julià, R.; Massó, J. L.** (1998) *Pals: conjunt medieval*. Barcelona: Ed. Escudo de Oro.
- **Bassa, J.; Baca, J.** (2007) «L'aventura de l'arròs». A: *Torroella Vila Vella*: p. 129-133. Torroella de Montgrí: Ajuntament de Torroella de Montgrí i Fundació Mascort.
- **Bosch, M. D.** (1998) *Història del món contemporani*. Barcelona: Ed. Casals.
- **Mas, O.; Balasch, R.** (2011) *Crònica de l'aigua a la Costa Brava*. Barcelona: Consorci Costa Brava.
- **Nogué, P.** (2003) *La cuina de l'arròs de Pals*. Valls: Cossetània Edicions.
- **Parals, J. M.** (1998) «La Comunitat de Regants del Rec del Molí: 90 anys de vida». A: *Torre de les Hores*, 11: p. 17-18.
- **Parera, B.** (2003) *L'arròs de Pals, del camp a la cassola*. Girona: Edicions Baix Empordà.
- **Pla, J.** (1969) «Pere Coll i Rigau i la història de l'arròs a Pals (1853 – 1918)». Dins: *Homenots. Segona sèrie*. p. 368-403. Barcelona: Edicions Destino.
- **Ribas, A.; Roset, D.** (2010) «Els masos i les inundacions». A: *Els masos del Montgrí, Papers del Montgrí*, 3. Torroella de Montgrí: Museu de la Mediterrània.
- **Surroca, J.** (1978) «El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII». A: *Estudis d'Història Agrària*.
- **Torrent, E.; Casadevall, J.** (2010) «El conreu de l'arròs, un llarg conflicte històric». A: *Recull gràfic 1890-1975, L'Abans*. 471-475. Torroella de Montgrí i l'Estartit.
- **Vinyoles, C.; Lanao, P.; Torns, M.** (1998) *El besavi va anar a Cuba*. Girona: Hermes Comunicacions, p. 113-128.
- Diversos autors. (2008) *1908-2008. Primer centenari de la Comunitat de Regants del Rec del Molí de Pals*. Pals: Comunitat de Regants del Rec del Molí de Pals.

NOTES

(1)

Julià, Cardona, Bagué, 2012: Al 1894, Pere Coll i Rigau, que havia estat un senzill masover al servei del marquès de Robert (un dels terratinents més poderosos de la zona), va retornar de Cuba havent prosperat i va comprar diverses terres d'aiguamolls, així com el mas Gelabert (a Pals) per tal de reintroduir l'arròs a la contrada, buscant la fórmula perquè aquesta gramínia pogués cultivar-se de nou en parcel·les on l'aigua hi circulés constantment i així s'evités l'estancament que podria ser susceptible de provocar malalties com el paludisme.

(2)

Segons dades de l'Agrupació de Defensa Vegetal de l'Arròs de Pals.

(3)

Julià, Cardona, Bagué, 2012: La dessecació de l'Estany de Pals va servir per dotar de certa propietat als petits pagesos del municipi, que van

adquirir feixes d'1, 1/2 i 1/4 de vessana en funció dels membres de les famílies en una repartició de terres molt «democràtica» pel context de l'època. A l'actualitat, l'estany de Pals ja no s'estructura en feixes, sinó que la seva divisió es pot observar a través de les anomenades «crestes».

(4)

L'Estany de Pals és una de les marques d'arròs que es comercialitzen, igual que El Molí de Pals.

(5)

Dades segons l'Agrupació de Defensa Vegetal de Pals.

(6)

Julià, Cardona, Bagué, 2012: Al principi de la seva constitució al 1908, la Comunitat de Regants del Rec del Molí de Pals es coneixia com a Comunitat de Regants Sindicato Agrícola de la Acequia del Molino de Pals. És amb la llei d'aigües del 1985 que adopta el

nom actual. La primera seu es va ubicar al carrer Samària de Pals, després a l'edifici anomenat «el Sindicat», situat al carrer Enginyer Algarra, i avui es localitza a l'edifici de Ca la Pruna. Actualment, la Comunitat està integrada per aproximadament 10.000 vessanes repartides en set municipis del Baix Ter (Pals, Palau-Sator, Gualta, Torroella de Montgrí, Serra de Daró, Ullastret i Fontanilles).

(7)

La Directiva Marc de l'Aigua (DMA) i la Llei d'Aigües del 2001, amb les seves posteriors actualitzacions i el Pla Hidrològic de les Conques Internes.

(8)

Agència Catalana de l'Aigua.

(9)

Terminologia de Josep Pla a *Homenots*, llibre 16 dedicat a Pere Coll.